

др Драгутин Марсенић,
професор Економског факултета у Београду

ЕКОНОМСКИ (И НЕ САМО ЕКОНОМСКИ) ТЕОРЕТИЧАР ВЕЛИКОГ ФОРМАТА

Аутор анализира допринос Ивана Максимовића теоријском осмишљавању социјалистичког друштва у нас. Истиче се оцена да Иван Максимовић спада у најистакнутије економске и правне теоретичаре и протагонисте таквог друштва. Његов посебан допринос огледа се у два домена. На једној страни он је веома много допринео одбрани и даљем развијању концепта друштвене својине, док је, на другој страни, био упорни заговорник робне производње у социјализму. Остаје отворено питање у којој ће се мери историјски потврдити ова два опредељења, али је сасвим сигурно да је Иван Максимовић морао највећи део свог теоријског опуса да посвети одбрани ових идеја од критике догматске социјалистичке теорије. Као доследан марксиста, Иван Максимовић је на одговарајући начин вредновао и промене у савременом грађанском свету. За њега се, међутим, не може рећи да није познавао грађанску економску мисао и да није уважавао њене резултате. Тиме је отворио простор да се други лакше ослободе теоријских канона и методолошких стега званичног марксизма.

Кључне речи: *Марксизам. – Социјализам. – Друштвена својина – Робна привреда.*

1. Време у којем је Иван Максимовић формирао своју економску (и не само економску) мисао и њоме деловао на економску стварност и интелектуална збивања у друштву, није било наклоњено прегаоцима у домену друштвених наука. Идеолошким притисцима у том времену нису успевале да се отргну ни најумније главе. При томе не мислимо само на притиске институционалне („режимске“) природе, већ и на „заводништво“ марксистичке економске науке и марксизма уопште,

којем је било тешко супротставити се путем трезвеног рационалног резона у условима у којима је доминирао емотивни занос о изградњи праведног, бескласног, неексплоататорског, егалитарног... друштва. Да нема искуства кроз које смо прошли, да се нису поступно и готово флуидно догађали, те коначно у последње две године и догодили, деманти остваривости тог друштва, да се неким волшебним случајем и без стеченог горког искуства поново налазимо пред избором: друштвена или приватна својина, план или тржиште, сарадња и заједништво свих учесника у економским збивањима или селекција међу њима, која путем конкуренције неуспешне баца у амбис пропадања а успешнима отвара путеве новог успона, да се поново налазимо пред дилемом права на егзистенцију независно од рада, умећа, квалитета знања и производа, односно опште солидарности наспрам социјалног дарвинизма – сасвим је сигурно да бисмо се определили за прву марксистичку и Маркову солуцију, за друштво социјализма. На жалост, тај избор, који смо извршили у време када нам се марксистичка доктрина наметала као опојна дрога, није имао горку емпиричку грађу коју сада имамо и која се као несавладива препрека поставља пред било какву социјалистичку солуцију у чијој би се основи налазиле марксистичке и Маркове економске поруке и учење и која би, као таква, значила настављање досадашње праксе. За ову прилику није важно на који је начин друштво „изабрало“ социјалистичку солуцију. Важне су нам њене трагичне последице које је, најзад и срећом, смештају у историјску баштину, из које ће она можда опет изронити као срећније решење за неке будуће срећније генерације. Наше је да се од те доктрине коначно опростимо као непримерене сваковрсној материјалној оскудици из које израста људски егоизам и која, као таква, може бити превазиђена само уз егзистенцију (и доминацију) приватне својине, тржишта и конкуренције.

2. Социјалистичко друштво је испунило пола века наше историје. Оно је, као и свако друго друштво у модерној историји, имало своје теоретичаре који су га осмишљавали, своје прогатонисте који су га бранили од могућих рестаурација (унутар њега) класних, капиталистичких друштвених односа. Иван Максимовић спада у најистакнутије економске и правне теоретичаре и прогатонисте тог друштва. Као што се то друштво не може избрисати из економске историје, тако ни његове најистакнутије економске (и друге) теоретичаре не може прекрити вео заборава. У том погледу Иван Максимовић, независно од тога шта још буде понудио нашој економској јавности, остаје већ урађеним делима један од теоријских корифеја социјализма. Социјализам и као теоријска доктрина и као практично деловање има ослонац у делима класика марксизма. Отуда су теоретичари социјализма у смислу његове теоријске одбране били неизбежно марксисти. Марксизам је, међутим, био и остао исходиште веома разноврсних социјалистичких солуција. Пошто је изворна солуција социјализма, која га потпуно одваја од друштва која му претходе и по којој је он друштво без робне привреде,

претрпела крах у етатистичкој верзији, то се социјализам са робном привредом као планско-тржишна социјалистичка солуција наметнуо снагом друштвеног опредељења (план и друштвена својина) и објективне неопходности (тржиште и конкуренција). На том планско-тржишном моделу, Максимовић развија своју економску мисао. У два кључна подручја он нуди решења која су и њему (или можда највише њему) захваљујући, постала преовлађујућа у нашој економској науци. Првим се подручјем обухватају својински односи, а другим робно-новчане трансакције.

3. У домену својинских односа Максимовић, као и највећи број марксистичких теоретичара, остаје на становишту да у власничкој структури социјалистичког друштва треба и мора да доминира друштвена својина, затим да она (друштвена својина) не може да се поистовећује са државном својином, јер би се у том случају и ново друштво поистовећивало са државним социјализмом уз мноштво негативних импликација од којих смо неке искусили у првим послератним социјалистичким годинама. Оно не може да се квалификује ни као несвојина, дакле као „својина” свих, нити као таква може бити свима подједнако доступна. Разлог због којег она није, нити може бити несвојина (дакле „својина” свих па према томе и ничија и свачија) јесте управо реткост средстава за производњу која већ по себи њима намеће својински статус. Пошто је већ по дефиницији искључена могућност да се та својина испољава као државна и као приватна, остаје да се тражи теоријска дефиниција ње као друштвене својине која се економски мора оплођавати и бити друштвени капитал. Максимовић своје теоријске напоре усмерава у овом правцу и као резултат тих напора настаје дело *Теоријске основе друштвене својине – студија о самоуправним односима присвајања*. То је дело постало класика југословенске економске литературе. Први пут је публиковано 1974. године – дакле у време када идеолошку кулминацију доживљава „теоријски” концепт несвојинског статуса друштвених средстава за производњу, којем се Максимовић са снажном теоријском аргументацијом супротставља. Одбрана и даље развијање концепта друштвене својине остаће трајна Максимовићева теоријска оријентација и бројне публиковане прилоге на ту тему он сакупља и објављује у књизи *Социјализам између утопије и стварности*, коју 1990. године издаје Центар за економска истраживања Института друштвених наука у Београду. Време ће изрећи научни суд о Максимовићевој концепцији друштвене својине. Најновија збивања којима се социјализам и друштвена својина на којој се заснивао смешта у историју нашег столећа, односно која отварају зелено светло приватној својини, приватизацији и својинским присвајањима, не иду у прилог Максимовићем концепту друштвене својине. То, међутим, не може бити разлог да високо не вреднујемо Максимовићево прегалаштво у овом домену. Прво, настојећи да пронађе економски смисао друштвене својине, те да сагледа мотивационе полуге њене експанзије, академик Максимовић је, остајући марксиста,

издашно користио аналитички апарат и методолошке поступке грађанске економске науке. Тиме се и у његовом делу, као и у делима неких других великих економиста (*Oskara Langea i Michala Kaleckog*, да само њих примерице споменемо) запажа да економска наука није и не може бити демаркационом линијом подвојена на марксистичку и грађанску, односно у мери у којој је наука она је све мање само марксистичка или само грађанска. Друго, Максимовић је својим целокупним делом о друштвеној својини чинио напоре да скине идеолошке велове с економских сазнања. Чинио је то тако што се енергично супротстављао идеолошкој самоуправној еуфорији која је захватила наше друштво током седамдесетих година (и даље) и којом је био захваћен и део наше економске науке. Подстицао је, тако, креативни бунт научне радозналости код млађих економиста, те је и по томе његов допринос мисаоним збивањима у нашој економији вредан пажње.

4. Максимовић припада бројној групи економиста која се залагала за робну привреду у социјализму са универзалним својствима која она, иначе, има и у капиталистичким друштвеним односима. Реч је, пре свега, о цени производње као законитом облику испољавања закона вредности, као разменском односу роба произведених при различитим органским саставима капитала и у условима када су њихове понуде и тражња за њима изједначене. Затим, реч је о робној производњи у којој је базична организациона јединка производња предузећа које настоји да употребом ограничених ресурса максимизира профит. Другим речима, социјалистички односи производње остављају одређене трагове на робно привређивање, али га у најбитнијим карактеристикама не чине есенцијално другачијим од робног привређивања у капитализму. Мада ће тек време које долази изрицати суд о овом начину теоријског резонувања, а поготову о томе колико је уопште робна производња могућа у социјализму, а затим и о томе колико је робна производња такође уопште могућа без тржишта фактора производње (тржишта капитала и тржишта радне снаге), остаје да Максимовићу заједно са Зораном Пјанићем, Војиславом Ракићем и другим познатим економистима, припада велика заслуга за афирмацију робне привреде као јединог рационалног приступа организовању и остваривању производње употребних вредности у условима ограничених ресурса. Ова заслуга има утолико већи вредносни пондер, што је наведени приступ робној привреди браћен у време када је идеолошки био готово забрањен. Реч је о седамдесетим годинама, током којих је владало уверење и идеолошка догма да робна привреда у социјализму (када се већ без ње не може) мора бити битно другачија од законитих форми њеног испољавања у капитализму. Теоријска догма која је овако третирала робну привреду у социјализму, истицала је несвојински статус друштвених средстава за производњу, „сменила” је предузеће организацијом удруженог рада, добит дохотком, тржиште договорима и споразумима итд. И све је то постало официјелна идеологија на основу које је изграђивана институционална структура југословенског

друштва и привреде. Максимовић се свему томе одупире и трага за научном истином и поред свих ризика којима су научни радници који нису следили официјелне идеолошке поруке били изложени. Из овога, наравно, не следи да су били у праву, али остаје да су трагали за научном истином на основу својих (такође социјалистичких) уверења и на основу теоријске аргументације за коју су сматрали да је научно неспорна.

5. Социјализам по својим економским садржајима – као економска доктрина и као жива друштвена пракса – био је животна интелектуална преокупација академика Ивана Максимовића. У готово свим својим делима он се њиме бави. У три своја дела то је већ њиховим насловима (те тим пре садржајима) назначено. Реч је о докторској дисертацији *Теорија социјализма у грађанској економској науци*, која је публикована као пета књига познате едиције „Економска библиотека” у издању Савеза економиста Југославије (Београд, 1958. године), затим о књизи *Политичка економија социјализма* (издање „Савремене администрације”, Београд, 1989) и већ поменутом зборнику радова *Социјализам између утопије и стварности*.

Максимовић је већ својом докторском дисертацијом, у време када су се у нашој и другим социјалистичким земљама знања о социјализму углавном сводила на оно што су о њему оставили као поруке класици марксизма, понудио широку лепезу становишта грађанске економске науке. Тиме је освежавао нашу економску литературу, доприносећи заједно са другим економистима (превасходно оним који су се бавили историјом економских доктрина – Шошкич, Саболовић и др.) попуњавању велике празнине у њој. Разуме се, време је оставило трага и на овај Максимовићев подухват. У њему доминира наглашен критички однос према грађанским економским ученицима о социјализму. Грађанска економија је, по правилу, социјализам вредновала са становишта (не)могућности да се у њему путем тржишта и цена остварује алокација ресурса. Та би алокација са становишта произвођача требало да води максимизацији профита са употребом ограниченог капитала, а са становишта потрошача максимизацији корисности с ограниченим дохотком. Неретко ће се Максимовић у својој дисертацији служити Марксовом квалификацијом грађанске економије, по којој је она после великих класика (Петија, Смита, Рикарда) углавном вулгарна, а затим ће јој замерати статичност у приступу већ због саме чињенице да искључиве ослонце за алокацију ресурса и доходака тражи (и по Максимовићу – не налази, нити може наћи) у тржишту и слободном формирању цена.

Максимовић се прихватио и озбиљног посла да на скромном социјалистичком искуству и још скромнијем теоријском наслеђу, пружи елементе политичке економије социјализма у већ поменутој књизи са тим насловом. Није у томе подлегао искушењу да социјализам види као друштво које раскида са свим обележјима капиталистичког друштва

које се њиме смењује у историјској сукцесији. Ово је утолико значајније уколико је такав покушај био учињен у нашој економској науци (Миладин Кораћ и малобројна група истомишљеника којој сам кратко време и сам припадао) и био веома утицајан на нашу официјелну концепцију самоуправног социјализма. Међутим, Максимовић није одолео ни марксистичкој оптици о законитој смени капитализма новим друштвеним системом „када производне снаге дођу у сукоб са продукционим односима“. Једноставно, он је у целокупном свом изучавању социјализма остао доследни марксист. Ни по покушају да дефинише политичку економију социјализма, нити по уверењу да то уради на марксистички начин, време не оправдава учињени труд, нити потврђује валидност теоријских налаза. Социјализам уопште и наш самоуправни посебно, радикално настаје из друштвене стварности коју је тако рећи до јуче испуњавао. Ни марксистичко учење као његова теоријска потка не држи више воду, или већ одавно није било довољно да уз његову помоћ разумемо шта се са нама збива. И више од тога, марксистичко учење већ одавно није довољно да објасни економску структуру данашњег капитализма. Максимовић не дели то мишљење. Доследан је марксиста, што уосталом показује и својом књигом *Политичка економија – увод у марксистичку економску теорију и капиталистички начин производње* (издање „Савремена администрација“, Београд, 1988). Разуме се, у тој књизи поред осталог говори у последњем поглављу о општој кризи савременог капитализма и о њеном могућем разрешавању кретањем у правцу социјализма. Неспорне су, разуме се, огромне промене у самој природи капиталистичког продукционог односа. Оне су такве да се „класичан“ марксистички опис тог односа не може више препознати у такозваној капиталистичкој стварности. Промене, међутим, не илуструју ништа од оног што као социјализам препоручује марксистичка економска наука, а још мање су сличне оном што о социјализму знамо из емпиричке грађе наше земље и земаља такозваног реалног социјализма. Ту је много непознаница и тек ће време које долази вредновати све досадашње социјалистичке захвате, па и теоријске прегоаце у том домену, међу којима Ивану Максимовићу припада истакнуто место.

6. Животописи многих великих економиста показују да се добар део њих на заласку свог стваралачког доба економијом баве у интердисциплинарном контексту са наглашеним спојем економије и филозофије, те економије и етике. Академик Иван Максимовић је свој интерес за консекцију економије са филозофијом и етиком, испољавао још у време писања докторске дисертације и касније, разуме се. Огледао се и у теоријско-методолошким аспектима сазнајног процеса у економским наукама. Пажњи историчара наше економске мисли не сме измаћи његова луцидна студија *Предмет економских наука*, публикована давне 1967. године (у издању Института друштвених наука).

7. Једноставно речено, академик Иван Максимовић својим је делом обележио економску мисао нашег послератног доба.

(Примљено 30.06.1990)

dr Dragutin Marsenić,
Professor of the Faculty of Economics in Belgrade

ECONOMIC (AND NOT ONLY ECONOMIC) THEORETICIAN OF GREAT PROPORTIONS

Summary

The author analyzes the contribution of Ivan Maksimović to the elaboration of the theory of socialist society in Yugoslavia. Maksimović is one of the most prominent economic and legal theoreticians and the protagonist of that type of society. His particular achievements relate to two areas. He has effected the defence and further development of the concept of social ownership, while at the same time being a persistent pleader of commodity production in socialism. The issue is still open of historical evaluation of these two orientations, but there is no doubt that Ivan Maksimović had to dedicate the major part of his work to the defence of these ideas against the criticism of dogmatic socialist theory. As a consistent marxist, Maksimović also took into consideration in an appropriate way the changes in the bourgeois world. He is not among the ones who did not have sufficient knowledge of bourgeois economic thought or who disregarded its results. In such a way he has opened the space for others to free themselves from the theoretical canons and methodological restraints of the official marxism.

Key words: Marxism. – Socialism. – Social ownership. – Commodity production.

dr Dragutin Marsenić,
Professeur à la Faculté économique de Belgrade

UN THÉORICIEN ÉCONOMIQUE (ET NON SEULEMENT ÉCONOMIQUE) DE GRAND VOLUME

Résumé

L'auteur analyse la contribution d'Ivan Maksimović à l'élaboration du concept théorique de la société en Yougoslavie. Il souligne que Maksimović se range parmi les plus éminents théoriciens économiques et juridiques et parmi les plus éminents protagonistes de cette société. Sa contribution particulière se reflète dans deux domaines. D'une part, il a contribué beaucoup à la défense et à la poursuite du développement du concept de propriété sociale, alors que d'autre part il s'employait énergiquement en faveur de la production marchande dans le socialisme. La question reste ouverte de savoir dans quelle mesure l'histoire confirmera ces deux orientations, mais il est tout à fait certain que Maksimović a dû consacrer la plus grande partie de son oeuvre théorie dogmatique socialiste. En sa qualité de marxiste conséquent, Maksimović a valorisé de manière appropriée aussi les changements dans le monde bourgeois contemporain. Cependant, on ne peut pas dire de lui qu'il ne connaissait pas la pensée économique bourgeoise et qu'il ne respectait pas ses résultats. Il a créé ainsi l'espace qui a permis aux autres de se libérer plus facilement des canons théoriques et des contraintes méthodologiques du marxisme officiel.

Mots clé: Marxisme. – Socialisme. – Propriété sociale. – Economie marchande.